

24. 06. 2023

Delo - Sobotna priloga

Stran/Termin: 4

Naslov: Narave ne damo za gradbeno jamo!

Naklada: 48.354,00

Avtor: PATRICIJA MALICEV

Površina/Trajanje: 2.244,05

Rubrika/Oddaja: KOLEKTIV KRATER

Žanr: POROČILO

Gesla: MREŽA RUK

Danica Sretenović, Gaja Mežnarić Osole in Andrej Koruza so člani kolektiva Krater, skupine, ki ustvarja na zagrajeni parceli, ležeči diagonalno od Plečnikovega stadiona. Tam, kjer danes leži gradbena jama, je pred desetletji stala bežigradska vojašnica. Kolektiv Krater gradbeno jamo razume kot prostor družbenega in prostorskega eksperimenta. Kolektiv je prejemnik Plečnikove medalje.

Narave ne damo za gradbeno jamo!

PATRICIJA MALICEV

Sklad Plečnikovih nagrad se je letos odločil, da bo spremenil kriterije in prvič v zgodovini podelil tudi nagrado za javni prostor. V obrazložitvi so zapisali, da Krater vzpostavlja nov javni prostor na opuščnem gradbišču in da gre za skupnostni prostor, ki se osredotoča na obstoječi ekosistem flore in favne; je aktiven in služi kot prototip za obnovo mestnih ekosistemov ter naziva prihodnje strategije razvoja mest. Kako nagrado razumete vi?

Danica Sretenović (DS): Ko osrednje nacionalno priznanje za arhitekturo prejme kolektiv iz gradbene jame, se zgodi razpoka. Z nagrado se

je, po mojem mnenju, zgodilo nekaj nepričakovanega – jama so razglasili za javni prostor in delo kolektiva oblikovalcev, arhitektov, biologov, fotografije, ekologov, pravnikov, krajinskih arhitektov razumeli kot arhitekturno delo, kot konstrukcijo prostora, ki je že od nekdaj prezentna, a je prej ni bilo mogoče videti. Plečnikovo medaljo za arhitekturo je torej prejel kolektiv, ki ne dela po naročilu in ne odgovarja na zastavljena vprašanja, ampak si je svoje delo priboril in vprašanja zastavil sam. Namesto da gradbeno jamo razumemo kot dekadenten prostor, ki čaka na prihodnost, imamo zdaj javni prostor, ki zadostuje svoji sedanjosti.

Ste imeli pomislek, da Krater ni javni prostor?

Gaja Mežnarić Osole (GMO): Res je, da delujemo na javni parceli v lasti države, ki jo upravlja ministrstvo za pravosodje. A o zadevah Kraterja trenutno odloča skupina interdisciplinarnih ustvarjalcev. Tak dogovor je sklenjen s pogodbo o začasni rabi, ki smo jo društva podpisala z ministrstvom. Krater vodimo kot skupnostni prostor, ki se od javnega ali zasebnega razlikuje po tem, da ga ne upravlja država, občina ali zasebnik, temveč ga kot skupno dobro sooblikuje in ohranja skupnost njegovih ustvarjalcev. Za razliko od številnih urejenih javnih prostorov

je ravno ta zaraščena gradbena jama eden redkih krajev v Ljubljani, kjer prostor formirajo nepredvideni mnogi: invazivne rastline, oblikovalci, arhitekti, zavržene lončnice, letni časi, pogodbe, kuratorji, ekologi, srake, zlate ribice, šolarji, raziskovalci in sprehajalci psov. A ker se javni program soustvarja brez trajne finančne podpore, je dostopnost prostora širši javnosti trenutno odvisna predvsem od števila uspešnih razpisnih prijav in prostovoljskih ur naše skupnosti. Ampak ja, pomembno je, da Krater prepoznamo kot javno dobro, ki zastopa javne skrbi in se javno tudi oglašča. Krater je prostor, ki je po dogovoru brezplačno dostopen za vse

ustvarjalce, brez selekcij in dokazil, torej referenc, cv-jev ali motivacijskih pisem. Je prostor, v katerem lahko skupnost javno zareže v gradbiščno ograjo, da lahko vanjo poleg semen previdno vstopi tudi javnost, ki navsezadnje za njegov obstoj tudi plačuje.

DS: Hitro nam je postalo jasno, da javni prostor ni le nekaj, kar je dano in dostopno – sploh ne! Namesto prostora kot predmeta trgovanja skušamo vedno znova poudariti in vzpostaviti območje javnega prostora. Katere prostore zdaj vidimo, pa jih prej nismo? Krater kot mehanizem za produkcijo javnega dobrega razširja javno zemljišče, javno mnenje, javna sredstva, javne pozive, javne programe ..., nedvomno načenja tudi vprašanje banalnosti parcelnih meja. Kategorija zasebne lasti npr. ne ustreza delovanju ekosistema, vpliv tega vedno presega ideologije lokalnosti, parcelacije, rabe. Razmišljanje o ekologiji kot korelacijskem sistemu, ki zdaleč presega svojo umeščenost, nas vodi k drugi poanti – če kolektivno razumemo kot združenje vseh živih bitij, je nemogoče misliti posege v prostor,

ki so pravični za vse. Vedno pride do ekstrakcij, krivic. Do zdaj smo verjetno imeli največji vpliv v javnem mnenju, v spremembi novinarskih pripovedi – iz prostora, kjer država izgublja milijone, smo postali laboratorij svobode. Krater ni več prostor, ki kazi sicer zmerno urejeno mesto ...

Omenjene novinarske pripovedi so spremljale to bežigrasjsko gradbeno jama predvsem pred vašim prihodom ...

DS: Raznolika kraterjanska zavestništva so omogočila, da Krater danes ni »področje podgan in šavja«, ampak javno zemljišče mnogih. In to zaradi poguma, domišljije, nešteti delovnih akcij, pregovarjanj, pogovorov, prepričevanj, promocije, posvečenosti zasnovi vizualne komunikacije, fizičnega dela, želje, da na novo postavimo svoje studije, poklice in delovne razmere. Amedejina serija fotografij je kolosalni argument v prid Kraterja, ki v soočenju z negativno medijsko kampanjo slednjo naredi za popolnoma brezpredmetno.

Andrej Koruza (AK): K skupnem in čim manj invazivnem posegu v prostor Kraterja smo sprva povabili arhitektke društva Prostorož, ki se večinoma ukvarjajo z javnim prostorom in so v tistem času upravljale eksperimentalen prostor Teren, in Društvo za permakulturo Slovenije; društvo vodi mikrobiolog Primož Turnšek. Tako smo želeli že v začetku snovati projekt, ki bi prostor dojemal medvrstno, bil zmožen vzpostaviti infrastrukturo za ustvarjalce, ki bi upoštevali dinamike, ki se dogajajo v obstoječem ekosistemu v mestu. Nato so se nam pri prostovoljnih delovnih akcijah pri razvoju prostora in gradnji infrastrukture pridružili še produktni oblikovalec Rok Oblak, ki vodi hiperlokalne produkcije iz celuloze in divje gline, biolog in ekolog Sebastjan Kovač, ki že nekaj let vodi Malo šolo urbane ekologije, ter Anamari Hrup in Eva Hanžek z Zavetiščem za zavržene rastline, ki sta ga preselili s Terena. Po otvoritvi in prvi poletni šoli sta se kolektivu Krater pridružila študent arhitekture Altan Jurca Avci kot predstavnik Agrodivizije, ki vodi ra-

stlinjak in skupnostne večere, ter Danica Sretenović. Kolektiv sodelavcev se iz leta v leto veča in s tem ideje, ki rastejo v tem unikatnem ekosistemu, oplajajo druge discipline in skupnosti Ljubljane. Zdi se, da smo prevrnili kamen zavedanja pomena divjih prostorov v mestu. Ta kamen se je začel valiti in zdaj se mu zaradi podnebnih sprememb naklon strmine, po kateri se vali, nenehno veča.

Z lokacijo pa so se začela načenjanja tudi vprašanja prostora. Kaj ta trenutno je?

GMO: Zame in Andreja je bila ta zapuščena gradbena jama priložnost, da nasloviva brezdomnost najinih ustvarjalnih poklicev in razširitev delovanja oblikovalske discipline. Kot posledica neuspešnih realizacij državnih projektov in vztrajnega dela nevladnikov, ki so omogočili, da se gradbene jame v mirovanju lahko oddajo v začasno rabo, je bežigrasjski Krater, preraščen z invazivnimi rastlinami, ponudil navdušujočo priložnost za preživetje najine prakse: nov delovni prostor in hkrati predmet nadaljnega raziskovanja. Krater danes nastaja kot skupni projekt treh nevladnih organizacij – društva Prostorož, društva za permakulturo Slovenije in društva Trajna. Prostor pa si delimo še s pridruženimi posamezniki in kolektivi in z več kot 200 vrstami gliv, rastlin in živali. Velik del parcele je prepuščen prav njihovem nemotenem bivanju. Na ravninskem delu, pod krošnjami dreves, stojijo štirje ladijski zabojniki – to so produkcijski prostori za materialne eksperimente: lesna in papirna delavnica, laboratoriji za eksperimentiranje z glivnim micelijem, rastlinjak za vzgojo sadik in zavetišče za zavržene rastline. Samovzpostavljena infrastruktura določa Krater kot delovni prostor neformalne skupine ustvarjalcev, ki v njem kolektivno iščemo odgovor na našo brezdomnost: izvajamo programe, ki jih v kulturnih ali izobraževalnih institucijah ne moremo. Povezuje nas želja po delovni etiki, ki se opira na strokovnost in odzivnost do drugega ter do okolja, ki ga

naseljujemo. V gradbeni jami se tako ustvarja neskončne geste medvrstne skrbi: oblikuje se travnik, goji sadike, vodi poletne šole biomaterialov, piše kurikulum, gradi iz zbite zemlje, z otroki preša lončke iz invazivk, mentorira diplomske naloge, neguje zavržene rastline, sprejema raziskovalce in diplomate, gosti razstave, izumlja urgentne pedagogike, hrani zlate ribice, piše razpise, producira medijske kampanje ...

Pomembno se mi zdi poudariti, da Krater (še) ne predstavlja rešitve za naša delovna vprašanja. Je pa prostor, ki nam omogoča, da skozenj spregovorimo o priložnostih in problemih naše generacije. Ni naključje, da je na 18.000 m² samoniklega ekosistema vzniknila samonikla skupnost ustvarjalcev, ki si s prostom deli ranljivost svojega obstoja, a se je ravno zaradi tega, zanj pripravljena tudi boriti.

Krater v mesto prinaša popolnoma novo urbanost, neukročen kos narave, ki jo neguje skupnost brezdomnih ustvarjalcev.

DS: Pomembno se mi zdi poudariti, da se o Kraterju kot pozornosti vrednem prostoru ni govorilo, vse dokler skupina kreativcev na območju ni začela ustvarjati umetniškega in znanstvenega diskurza ter kurirati programe. Rastline so bile tu že trideset let. Potreben je bil dosleden diskurz, da prostor iztrga iz utečenih narativov, ga pokaže na novo! Zato je na Kraterju že poimenovanje lastnega dela stvar domislic, nenavadnih

konceptov. Recimo, dogodek *Praznovanje hibernacije* razglša obdobje umika, nedela. In kako zanimivo je to postaviti ob bok naslovu iz *Financ Država gnezdi v vsaj 3,5 milijona evrov vredni gradbeni jami* in podnaslovu *Koliko časa bomo morali to še gledati* – torej obsodbi prostora, ki je len, nedonosen. Ali recimo: *Podivjane kartografije*. Kartografije so orodje kolonizacije tistega, kar so imele za divje. Zato nas zanima prav to, česar ne beležijo – podivjanost. Tu so še *Prepovedane vernakularnosti*, *Vrt karizmatičnih rastlin*, *Kulture debela* ...

A morda je najbolj zanimiva neukročenost sama, *feral*. Tisto, kar je bilo ukročeno, pa je ubežalo nadzoru. DS: Arhitekti produciramo objekte. Od nekdaj imam težavo z občudovanjem sodobne produkcije dodelane arhitekture, fotografirane po kanonih. Je samoreferenčna in nima pravega potenciala odpiranja sveta takšnega, kot je, kakor ga je imel projekt modernizma, na primer. In če se želiš ukvarjati z vso širino poklica, zate ni delovnega mesta, institucije ne kažejo samoiniciativne reforme lastnih struktur. V soočanju s praksami kritičnega mišljenja se torej zastavlja vprašanje, ali bo avtonomija še naprej nerodna, ker je neubogljiva, ali je mogoče sistematično podpreti neukročenost. Nekaj konfliktnega je v tem, kajne? Ker tu ne gre za instrumentalizacijo kreativnosti, za poskus, da se kreativnost utemelji z njenim prispevkom k trajnosti, digitalizaciji, krizi, razvoju

Pomembno je, da Krater prepoznamo kot javno dobro, ki zastopa javne skrbi in se javno tudi oglašča. Krater je prostor, ki je po dogovoru brezplačno dostopen za vse ustvarjalce, brez selekcij in dokazil, torej referenc, cv-jev ali motivacijskih pisem.

— GAJA MEŽNARIČ OSOLE

Gaja Mežnarič Osole pod okriljem društva Trajna prepleta oblikovanje, ekologijo in participacijo ter pri svojem delu odpira prostore za prespraševanje ustaljenih strategij rokovanja s poškodovanimi urbanimi ekosistemi. Andrej Koruza, intermedijski umetnik in oblikovalec (društvo Trajna), se ukvarja z regenerativnimi praksami in produkcijskimi procesi, ki lahko podprejo ekosisteme. Arhitektka Danica Sretenović po sodelovanju s fakulteto za arhitekturo ter Muzejem za arhitekturo in oblikovanje arhitekturno prakso nadaljuje v gradbeni jami Krater.

Kolektiv Krater

Gradbena jama pri Bežigravskem dvoru leži na stičišču Dunajske ceste in Topniške ulice, namenjena za objekt državne uprave, za katerega ni bilo nikoli izdano gradbeno dovoljenje, tam stoji že več kot dvajset let. Doslej zaprto območje, ki je bilo kot siva pega v prostoru, je prvič po šestindvajsetih letih postalo dostopno javnosti. Krater kot začasni produkcijski prostor, ki deluje kot prototip mehanizma za regeneriranje zemeljskega površja, ki na ruševinah urbanih ekosistemov oblikuje nove svetove, so delno krajinsko sanirali ter s pomočjo premičnih enot in izobraževalnih vsebin namenili novi rabi. Začasna ali vmesna raba zdaj predstavlja novo priložnost za ustvarjanje kulturnih, družbenih in okoljskih dobrot. Ker so tovrstni ekosistemi običajno obravnavani kot degradirani, se pogosto ne zavedamo njihove neprecenljivosti v biotski raznovrstnosti, zmanjševanju učinkov urbanega pregrevanja, zmanjševanju hrupa in prečiščevanju zraka. Na Kraterju se, tako menijo njihovi člani, lahko učimo veččin samoorganizacije,

samooskrbe in kulturne produkcije ter pridobivamo znanja iz ekologije ali lokalne pridelave hrane. Še več, samonikli ekosistemi nam dajejo številne zgleda, kako v urbanih okoljih vzpostaviti podnebno odporne naravne rezervate, s katerimi lahko izboljšamo življenjsko okolje ne samo ljudi, temveč tudi drugih živih bitij. Postavili so mobilne proizvodne postaje – delavnico za izdelavo papirja, lesno delavnico in mikolaboratorij – z željo, da bi pomagale ustvariti dialog z osiromašeno skorjo zemlje, preraščeno z invazivnimi in drugimi divjimi rastlinami.

Ta navidezno prazni prostor so aktivno spremenili v laboratorije za biologe, arhitekte, oblikovalce, umetnike in navadne ljudi. Morda pa bo prostor, kot je Krater, utrl pot in oblikoval alternativne politične ideale, v katerih se urbano prihodnost bere drugače – in to ne samo skozi ekološke ideale. Krater namreč presega zastarelo dihotomijo narava proti kulturi; v njem spoznamo, da na videz »prazne«, »zapuščene« ali »gruščnate« pokrajine nikoli niso »prazne«, temveč so »neukročene« ekološke lokacije in živi arhivi geopolitične dediščine.

Ribnik z zlatimi ribicami
FOTOGRAFIJI AMADEJA SMREKAR

Kolektiv sodelavcev se iz leta v leto veča in s tem ideje, ki rastejo v tem unikatnem ekosistemu, oplajajo druge discipline in skupnosti Ljubljane. Zdi se, da smo prevrnili kamen zavedanja pomena divjih prostorov v mestu. Ta kamen se je začel valiti in zdaj se mu zaradi podnebnih sprememb naklon strmine, po kateri se vali, nenehno veča.

—ANDREJ KORUZA

gospodarstva, temveč za podporo, da se ta kreativnost vsakič znova sama določa.

To je ena plat, kjer se jasno kaže problem instrumentaliziranja obstoječih programskih politik institucij. Druga je ekonomija kulture – povsem normalno se zdi, da ugledni bienale umetnikom ne plača za delo, v produkcijska sredstva pa vloži več deset tisoč evrov. Če financiranja za umetniško produkcijo primanjkuje, zakaj institucije ne spremenijo svojih formatov? Namesto neštetih razstav raje ustvarjamo delovna mesta. Trenutno smo z bienalom grafičnega oblikovanja v dogovorih glede »podivjane« pogodbe, takšne, ki bi na novo opredelila ne le vrednost dela, ampak tudi odnos med samostojnimi umetniki in institucijami.

Koliko je Krater obsojen, če lahko tako rečem, na začasnost? V času mojega odraščanja v Novi Gorici je lahko minilo nekaj let, celo deset, da so na gradbišču za našimi bloki zrasle stolpnice. Ljudje so si postavili vrtove, mi provizorična igrišča. Potem podobnih iniciativ ni bilo desetletja, do pred nekaj leti. Kaj v tem smislu za Krater pomeni začasnost oziroma trajnost? Razmišljate o tem, da bi poiskali pravno ali novo ideološko pot, da bi se Krater MOL in republiki predstavilo za tisto, za kar je bil nagrajen s Plečnikovo medaljo? Kaj se bo zgodilo, ko bodo tu začeli graditi oziroma ta prostor prodali?

GMO/DS: Ko smo izvedeli, da se bo na parceli gradila nova sodna palača, se nam je zdelo izjemno pomembno, da najdemo pravi način, kako se odzvati na namero ministrstva za pravosodje. Kot strokovnjaki, ki zagovarjamo regenerativne pristope, smo se počutili dolžne, da opozorimo na nevidnost narave, ki se je v zadnjih 30 letih vzpostavila na lokaciji. A niti ideološka niti pravna pot nam ni ponujala mehanizmov za zagovarjanje prostora v svoji polnosti. Ugotovili smo, da je najprej treba intervenirati v obstoječe miselne okvirje, ki reducirajo vrednost samoniklega na prodajno vrednost parcele. Namesto da bi se postavili ob bok obstoječemu načrtu nove sodne palače, smo razpisali natečaj za Palačo divjine, vzporedni natečaj za alternativne prihodnosti Kraterja. Izbrali smo izobraževalno pot. Intervencije v obstoječe natečajne protokole, zakonodajne mehanizme in gradbene prakse so plod sodelovanja z mednarodnimi mentorji ter skupnostjo pravnikov, ekologov, oblikovalcev, krajinskih arhitektov in varstvenih biologov z vsega sveta! Na rednih spletnih srečanjih smo naslavljali problem pomanjkanja zaščite samoniklih ekosistemov v naravovarstveni zakonodaji in aktivno zagovarjali njihove pravice. Oblikovali smo procese mediacije kot alternativo sodnim postopkom za zaščito narave. Razvijali smo protokole za upravljanje z gradbenimi jamami in zemljinami ter strategije za evakuacijo ali obvladovanje moten ekosistema tal. Razpravljali smo

o pravicah priseljenih ekosistemov. Organizirali smo zaključno konferenco, na kateri smo s strokovnjaki razpravljali o naših predlogih in premislekih. Ta naš kreativni angažma razumemo kot produktivno gesto odpora. Njegova afirmativna narava je okrepila zavedanje javnosti o samoniklih prostorih narave, ki se je odrazilo v razvoju in predstavitvi povsem novih pristopov za posredovanje v živa tkiva mesta.

AK: In tu se naše delo začne.

Hočete reči, da bi morali obstajati trajno?

GMO: Naša praksa in skupnost bi vsekakor morali postati trajni! Bodisi v obliki raziskovalnega inštituta, interdisciplinarnega univerzitetnega programa, podivjane ambasade ministrstva za solidarno prihodnost ali posthumanističnega oddelka za varstvo okolje. S svojo pionirsko produkcijo lahko ponudimo bogato znanje za oblikovanje smernic za regenerativne modele mest 21. stoletja. Po podatkih švicarske univerze ETH je bila Ljubljana uvrščena med eno najbolj ogroženih mest zaradi podnebnih sprememb v Evropi. Pred nami je ogromno dela. Pri tem nam je lahko narava v pomoč, saj že sama po sebi vzpostavlja odporne regenerativne mehanizme, ki bi jih lahko vključili v sodobne urbanistične prakse. Naše delovanje na Kraterju usmerjamo v aktivnosti, ki omogočajo, da bi samonikli prostori narave postali vidni in vredni, tudi zaradi podnebnih sprememb in upada biodiverzitete. Da se narava

vzpostavi in opravi svoje delo, potrebuje čas in prostor, ki ga v mestih vse bolj krčimo in drobimo.

Ali so vam v mestnem urbanističnem oddelku glede povedanega naklonjeni?

GMO: Pred kratkim smo na ograji Kraterja opazili nov grafit: *Narave ne damo za gradbeno jamo!* Super bi bilo, če bi mestni urbanistični oddelk prepoznal samoniklo naravo kot novo tipologijo urbanih divjin. Ko pride do konkretnih korakov, vidimo, da se vedno več tovrstnih prostorov narave pozida z betonom. Na to kaže tudi napovedan izbris občinskih parcel s skupnostnimi vrtovi iniciative Onkraj gradbišča, pograditev podivjanega ekosistema pri nekdanjem Kolizeju in uničenje narave, ki je naseljevala staro Cukrarno. Živimo v času, ko podobo mestnega urbanizma poleg javnih uslužbencev nesorazmerno krojijo tudi investitorji. In aktivisti. Krater bi lahko pridobil status soseske ali urbanega gozda. Čeprav nam doma našega znanja še ni uspelo implementirati v mestne urbanistične načrte, so nas v tujini prepoznali kot unikatne strokovnjake in mentorje, kar nam omogoča sistematizacijo pridobljenega znanja in izkušeni.

AK: To, kako lahko ljudje oblikujemo sisteme, kjer elementi delujejo v simbiozi, dobro ponazori umetniška instalacija Ribnik želja, ki smo jo postavili na Kraterju v sodelovanju z biologom in veterinarjem Petrom Maričičem. To je zanimiv projekt, kjer smo se naučili, da večina zlatih ribic, za katere ljudje ne morejo več skrbeti, konča v ribnikih, kalih in divjih vodnih ekosistemih in tam nato začnejo dominirati in ogrožati avtohtone vrste. Vzpostavili smo umetni ekosistem, v katerem rastline, ki prečiščujejo vodo, in zlate ribice, ki s svojimi iztrebki hranijo rastline, vzpostavljajo zaprto ekologijo, ki pa v poletnih mesecih omogoča napajanje pticam, in kjer vsako leto predstavimo zanimivo problematiko te v naravi ter pripoved o migraciji zlatih ribic skozi zgodovino in kontinente učencem okoliških osnovnih šol.

Herbert Sukopp in njegovi berlinski kolegi so že pred petdesetimi leti razmišljali o poljskih laboratorijih za mesta, kjer bi v spremenjenih okoljskih razmerah nastali novi in dobro prilagojeni ekotipi lokalnih ali naturaliziranih divjih rastlin. Zamisel o mestu kot laboratoriju so v tem raziskovalnem projektu uporabili kot sredstvo za raziskovanje stičišča med teorijo in prakso v interdisciplinarnem kontekstu. Po združitvi obeh delov Berlina se je v to edinstveno urbano ekologijo mesta vključila nova vrsta anomalnih prostorov, od nekdanjih varnostnih območij do opuščenih industrijskih objektov. Danes biotska raznovrstnost v Berlinu presega raven biotske raznovrstnosti okoliških

kmetijskih ali primestnih krajin. Zakaj ne bi Ljubljana imela nekaj podobnega? A kako to urbanistično in pravno regulirati?

DS: Da odgovorimo na to vprašanje, moramo razumeti prevladujočo idejo mesta prihodnosti – za območje Bežigrada je to bila Petrolova poslovna stavba, kompleks Bežigradski športni park in nova sodna stavba na Kraterju. A komisija Plečnikovega sklada je ob nagradi zapisala, da prav Krater kaže na razvoj mesta prihodnosti. Ob tem se zgornji načrt pokaže kot zastarel, nevzdržen. Prav tako ne poznam mehanizmov, ki bi v prostorsko načrtovanje vključili vsebine začasne rabe. Začasna raba služi zgolj utišanju kritike javnosti do realizacije investicije, ki prostor praviloma »ureja«, a zares večinoma privatizira. Brez pravne podlage je teža na posamezniku, ki mora najprej opaziti, potem utemeljiti in zagovarjati, da tovrstno upravljanje mesta ni zares mestno.

Posebej problematična je ideja urejanja – ker zakaj zganjamo hrup, češ da mesto popravlja neugledne cone? Morda bi se morali vprašati ravno diametralno nasprotno – zakaj dolgoletne, raznovrstne, samonikle iniciative ne jemljemo kot razvoj mesta, dobesedno urbano regeneracijo? Kaj merimo, ko merimo razvoj mesta? Zakaj z lahkoto proizvajamo OPPN, Kraterja pa ne moremo

zaščititi kot narave? In tu je treba jasno povedati – prostora mesta je v resnici zmeraj manj, mogoče ga ni več – a to dejstvo še ni tako zelo očitno. Zato je proizvodnja javnega prostora toliko bolj pomembna, sicer nas bodo stisnili na območja, ki bodo velika toliko, kolikor bo velika naša zmožnost plačila vstopnine.

Problem bi veljalo premisliti tudi z vidika zaščite. Kaj je tisto, česar za nobeno ceno ne bi smeli zatreti, izbrisati in pozabiti? Pri Rogu je to bila prav avtonomna kultura in skupnost, pri Plečnikovem stadionu je to praznina, prostor, ki ga ne vodi uporabnost programa, pri Kraterju pa ekosistem urbane narave in vpliv, ki ga ima ta na zeleno tranzicijo mesta – a te kategorije niso odločilne ali sploh obstoječe v dokumentih, ki urejajo prostor.

Vrnimo se za trenutek v preteklost. Prvi projekt na Kraterju je bil projekt o invazivnih rastlinah.

GMO: V zadnjem stoletju smo bili priča izjemnemu tehnološkemu napredku, prakse varstvene biologije pa so še vedno zakoreninjene v razsvetljenski miselnosti, v kateri naravo obravnavamo kot pasivno okolje, ki ga ščitimo za potrebe človeka. Tako pristopamo tudi k upravljanju invazivnih rastlin, za katere velja, da ogrožajo naše zdravje, ekonomijo, infrastrukturo in biodiverzitetu. Zato jih moramo izkoreniniti. Ker naravo-varstvena stroka invazivne rastline razume skozi prizmo boja proti škodljivcem, države in občine ogromno denarja vlagajo v neučinkovite postopke njihovega odstranjevanja. V ekosistemih, ki jih poleg živih

organizmov naseljujejo tudi – od invazivk veliko bolj invazivne – transportne poti, podnebne spremembe, industrija, intenzivno kmetijstvo, masovni turizem ..., invazivne rastline in območja, ki jih naseljujejo, ne bi smeli biti zgolj okoljsko vprašanje. Šele z analizo političnih in ekonomskih režimov, ki so v zgodovini vplivali na trenutno podobo planeta, lahko njihov pojav razumemo kot posledico ekstraktivnih procesov kolonializma in globalizacije, torej procesov, ki smo jih in jih še vedno sprožamo ljudje sami. Dokler ne bomo spremenili ekonomskih sistemov, ki temeljijo na izkoriščanju narave – in ljudi! –, se bomo z njimi pač morali naučiti živeti. Zato je dobro prepoznati, da te prodorne vrste v številnih degradiranih ekotipih opravljajo tudi pomembno, vendar pogosto spregledano, regenerativno delo: ustvarjajo prst, hranijo številne opraševalce, uravnavajo temperaturo in proizvajajo biomaso, iz katere lahko oblikujemo trajnostno infrastrukturo in uporabne izdelke za lokalno skupnost.

To miselnost sva z Andrejem rezbarila počasi, začevši s predhodnikom Kraterja oz. najinim prvim skupnim projektom, ki sva ga poimenovala Simbiocen. Z njim sva odprla raziskovalni prostor za prevpraševanje vloge oblikovalcev v dobi antropocena, torej dobi, v kateri ljudje delujemo kot geološka sila, ki nepovratno spreminja bivalne razmere na planetu. Simbiocen sva zasnovala kot nomadsko platformo, ki spodbuja nova medvrstna sožitja. Pomembno nama je bilo, da invazivne rastline ne izrabiva kot priložnost za nove prakse ekstraktivizma, temveč jih obravnavava kot sopotnice, s katerimi raziskujemo možnosti za vzpostavljanje vzajemnih odnosov s poškodovano naravo.

V sklopu spremljevalnega programa bienala oblikovanja BIO25 sva v parku Muzeja za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani naselila čebelje družine v dva panja, ki sva ju izdelala iz lesa velikega pajesena, ene najbolj invazivnih rastlin pri nas. Novovzpostavljeni ekosistem je omogočal, da je ta nezaželen vrsta igrala vlogo podpore – namesto ogrožanja – biodiverzitete, saj so panji ponudili zavetje živalim, ki opravljajo ključno skrbstveno delo na tem področju. Z vzpostavitvijo novih oblik sodelovanja med čebelami, invazivnimi rastlinami, kulturno ustanovo, čebelarjem, mestnimi arboristi in lokalno skupnostjo sva želela ponuditi alternativo za prakse, ki težijo k uničevanju nezaželenega (drugega), in premakniti vlogo oblikovalcev stran od proizvodnje tržnih izdelkov k učenju, kako postati sooblikovalci svetov, usmerjenih k več kot le človeškemu. V opuščeni gradbeni jami bežigrskega kraterja sva videla priložnost za nadgradnjo kreativne prakse Simbiocena z angažmajem širše interdisciplinarne skupnosti.

Koliko ste pri projektih povezani z izobraževalnim okoljem?

DS: Sami smo ustvarili izobraževalna okolja, recimo idejo urgentnih pedagogik, ki intervenira v zaprte situacije, vanje vrta prej nevidene aspekte, s pomočjo različnih polj vednosti, ki si zastavljajo ista vprašanja. To je za program *The Feral Palace* bilo vprašanje, kaj bi bila palača pravice za vsa živa bitja. Po zaključku programa smo dobili vabilo iz Parsons New School v New Yorku, da skupaj razvijamo program, a do sodelovanja ni prišlo, saj bi za nami morala stati lokalna izobraževalna institucija. Po našem predavanju na Pratt School of Architecture je prišlo povabilo z Univerze v Sheffieldu v skupino izobraževalnih in umetniških praks, delujočih na prostorih, podobnih Kraterju, kot je Floating University v Berlinu. Trenutno je z njimi v pripravi Horizon projekt, a za zdaj je to le obljuba prihodnosti. Mednarodna javnost je v resnici velika podpornica Kraterja. Morda bi tudi ljubljanska univerza lahko prepoznala svoj eksterni interdisciplinarni oddelek Krater, saj smo mednarodno vpeti kot kakšna ambasada ...

GMO: Recimo v okviru projekta Future DiverCities od aprila dalje kuriramo dvoletni javni program *The School of the Feral Grounds* (Šola podivjanih zemljišč), namenjen kulturnim organizacijam iz desetih držav po Evropi. Program organizacije seznanja z urbano ekologijo in jim prinaša miselni okvir za branje in regeneracijo degradiranih površin. Krater nastopa v vlogi vzorčne prakse, prek katere 13 držav raziskuje nove uporabe praznih mestnih zemljišč s ciljem sistematizacije različnih ekosistemskih strategij pri kulturni regeneraciji mest.

AK: Na Kraterju izvajamo tudi *Malo šolo urbane ekologije* za več 200 učencev osnovnih šol letno, vodimo ogleda za srednje šole in mentoriramo študente industrijskega oblikovanja in arhitekture. V preteklih letih smo organizirali vrsto delavnic lokalne in trajnostne produkcije v popoldanskih urah za interesno in širšo javnost, kjer smo diseminirali rezultate raziskovalnih projektov. Izobraževalna funkcija Kraterja je tudi eno od glavnih pogajalskih izhodišč, ki jih imamo. To smo ugotovili tudi v študiji ekosistemskih storitev, ki je pokazala na pomen komunikacijskih in izobraževalnih aktivnosti, ki jih izvaja kolektiv na prostoru pri povečevanju učinkov na okolico.

Opisali ste nekaj primarnih načinov delovanja na Kraterju. Od česa pa živite?

AK: Genezo Kraterja je omogočilo društvo Pina, ki je prepoznalo potencial in pomen našega dela in predlog za vzpostavitev produkcijskega prostora izbralo kot pilotni projekt mreže raziskovalnih centrov umetnosti in kulture (RUK).

GMO: Različne skupnostne ekonomije, kot so Krater davek, dogovor o souporabi prostora in dogodki deljenja viškov, rabijo kot vzdržnostni mehanizem za naše preživetje. Na primer, Krater davek nam omogoča,

da del pridobljenih sredstev namenimo za nakup novih zalog vode, obnovitev informativnih tabel ali hrano za zlate ribice. Tudi pri projektih se trudimo, da si finance delimo sorazmerno. Z Andrejem sva se, da bi se izognili preveliki odvisnosti od javnih sredstev, v okviru društva angažirala tudi z izdelavo in prodajo papirja Notweed, ljubljanskega papirja iz japonskega dresnika. Ponudiva ga projektnim partnerjem, kulturnim institucijam in ustvarjalcem po vsem svetu, da z njegovo uporabo za tiskovine (kataloge, umetniška dela ali promocijski material) podprejo svojo v trajnost usmerjeno prakso. Z dobičkom od prodaje papirja včasih krijeva najemnino pisarne, kakšno plačo ali pa založiva denar za sofinanciran projekt, ki se izplača šele po zaključku izvedbe.

Moje delo na Kraterju je trenutno plačano iz štiriletnega evropskega projekta.

DS: Da bi podprla delovanje na Kraterju, sem prejšnje leto morala vzporedno delati pri sedmih ali osmih drugih projektih – sprejela sem vse, kar se je ponudilo. Prezrla sem konstantno negotovost, v kateri sem živela in živim. Nasploh pa je celotni kolektiv Krater deluje tako, da če želi delati, mora ustvariti ne samo objekt lastne prakse, ampak pogoje in formate za delovanje, torej celotno infrastrukturo za svojo prakso Kraterja in svojo preživetveno strategijo. In ko me vprašajo, kaj pravzaprav delam, se vsakokrat znova popolnoma zmedem. Kje začeti?

GMO: Na dolgi rok nam zato škoduje, če se naša iniciativa predstavlja zgolj kot primer dobre prakse. Krater bi moral postati pravilo in ne izjema. Radi bi se izognili, da bi nas institucije in mediji izrabili kot trajnostno PR-strategijo in da bi ljudje dobili občutek, da se morajo po nas zgledovati. Kar mi delamo, je neponovljiva norost. Res je, imeli smo srečo – in znanje! –, da smo uspešno pridobili javna sredstva, poznali prave ljudi, ki so nas podprli ob pravem času, imeli možnost študija v tujini, imeli starše, ki so nas finančno podpirali. A obstoj Kraterja je posledica neprekinjenega dela in neskončnega poguma, da vztrajamo kljub negotovi finančni situaciji, 12-urnih delovnikov, dela brez garancije za uspeh, napredovanje ali pokojnino. Produciranje javnega dobrega ne sme temeljiti na naši praksi, ta za svoj obstoj nujno potrebuje kontinuirane oblike financiranja. Menim, da je odgovornost institucij in odločevalcev, da omogočijo vzdržne delovne razmere za javno dobro in podprejo razvoj že obstoječih praks, kot je Krater. Kot vabljeni člani začasne delovne skupine ministrstva za kulturo, ki oblikuje prečne politike za njen zeleni prehod, zato v prvi vrsti zagovarjamo izboljšanje delovnih razmer za produkcijo skrbstvenega dela v kulturi.

DS: Zelo pomembno je, da v tej norosti delimo skupno vztrajnost in imamo oporo drug v drugem. Drugače ne gre. ●

Krater vidim kot gibanje generacije, ki se je znašla sredi gradbenih jam, na ruševinah javnih stavb, brez stanovanj. Podedovala je tudi espeje, identitetni individualizem in sovpadajočo osamljenost. A ne glede na to se jemlje resno in zagovarja, kar aktualna logika zanika – zavezništvo kolektivnosti, odpiranje kritičnih razprav in pokončno držo do sveta. S tem želi pokazati, da je drugačen svet ne le možen, ampak da ta že obstaja. Tukaj in zdaj.

— DANICA SRETENOVIC